

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

ХИМИНЕЦЬ ОЛЕКСІЙ ВАСИЛЬОВИЧ

**СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ В ШКОЛАХ
ЗАКАРПАТТЯ**

13.00.01 – теорія та історія педагогіки

13.00.05 – соціальна педагогіка

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук**

Київ – 1997

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Закарпатському інституті методики навчання і виховання, підвищення кваліфікації педагогічних кадрів.

Науковий керівник – доктор філологічних наук,
професор ЗИМОМРЯ Микола Іванович

Офіційні опоненти – доктор педагогічних наук,
професор ЗАСЛУЖЕНЮК Володимир Степанович
– кандидат педагогічних наук,
доцент СКОМОРОВСЬКИЙ Богдан Григорович

Провідна установа – Державна академія керівних кадрів освіти

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00751220 (H)

Захист відбудеться "3" жовтня 1997 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.01.34 в Київському університеті імені Тараса Шевченка (252017, м.Київ, вул.Володимирська, 60).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Київського університету імені Тараса Шевченка

Автореферат розіслано "2" вересня 1997 року

Вчений секретар
спеціалізованої ради

ПЛАХОТНИК О.В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність і ступінь дослідження проблеми

Науково-технічний прогрес, зумовлений бурхливим розвитком промисловості, сільського господарства, транспорту, супроводжується появою великої кількості шкідливих речовин, побутових і виробничих відходів, втім числі отруйних, хімічно-, біологічно- і радіоактивних. Все це не тільки суттєво забруднює, але й руйнує навколишнє середовище, викликає незворотні зміни в біосфері Землі, а отже, шкідливо впливає на здоров'я людей. Спеціалісти (Б.Небел, О.Одум, К.Ситник, В.Бровдій та інші) стверджують, що на сучасному етапі планета Земля "працює на межі" своїх біологічних можливостей щодо життєдіяльності людства. Це пояснюється, в першу чергу, тим, що природні ресурси, їх відтворюваність мають скінчені величини, а тиск людського суспільства на природу зростає з року в рік. За новітньої доби вплив людини на природу став особливо значним, фактично неконтрольованим і непрогнозованим. Мовиться про те, що надто важко з'ясувати суть й вирішити екологічні проблеми тільки на основі удосконалення законодавчої бази і з допомогою економічних заходів.

Поступово наука дійшла висновку: вплинути на екологічну ситуацію і покращити екологічне становище можна завдяки процесу навчання і виховання. Цивілізованому суспільству потрібні екологічно виховані, грамотні і культурні громадяни. Це впливає з того, що людство не може не впливати на природу, але воно може і повинно перестати змінювати навколишнє середовище безвідповідально, незважаючи на основні закони розвитку природи й суспільства. Тільки в такому випадку, коли діяльність людей відбуватиметься у відповідності з об'єктивними вимогами екологічної науки, а не навпаки, зміна природи людиною стане засобом її збереження.

Такий підхід надзвичайно актуальний для нашої держави (територію якої Верховна Рада України оголосила зоною екологічного лиха), яка одним з головних завдань проголосила припинення екологічної кризи і спрямування нашого суспільства до гармонізації відносин з довкіллям. Погіршення екологічної ситуації, зростання захворюваності населення, пов'язані з цими явищами моральні та матеріальні збитки, спонукають на науковій основі вивчати взаємодію людини з природою, передбачати і прогнозувати її наслідки. Ефективність розв'язання цієї проблеми в значній мірі залежить від наявної організації та змістовної наповненості екологічної освіти всіх верств населення і, в першу чергу, молодого покоління. Екоконверсія нації, тобто глибока докорінна перебудова масової

свідомості в ставленні до природи, – це тривалий і складний процес, в якому важливу роль відіграє організація в освітянських закладах ефективної екологічної освіти і виховання.

Значний внесок в дослідження і розробку цієї соціально-педагогічної проблеми внесли такі педагоги і науковці, як В.Вернадський, М.Вавілов, А.Сахаров, В.Сухомлинський, Б.Небел, Д.Етеннбор, О.Одум. Ця проблема була предметом наукових досліджень Т.Суравегіної, Д.Марковича, К.Ситника, М.Дробнохода, В.Бровдія, В.Заслуженюка, В.Комендара, В.Крисаченко, І.Зверевої, С.Дорогунцова, М.Зимомрі, Б.Скоморовського та інших вчених.

Слід підкреслити, що переважна більшість із наявних публікацій носять узагальнюючий характер щодо екологічної ситуації на планеті і організації екологічної освіти, зокрема, в загальноосвітній школі. У небагатьох працях розглядається взаємозв'язок існуючих екологічних проблем в конкретному регіоні з навчально-виховним процесом, а в Закарпатській області таких досліджень взагалі не проводилося.

Актуальність дисертаційного дослідження полягає у науковому розкритті визначальних тенденцій, основних закономірностей і регіональних особливостей процесу екологічного навчання і виховання в загальноосвітніх школах Закарпаття за сучасної доби.

В останні десятиліття мають місце: погіршення екологічної ситуації в Україні загалом і, зокрема, в Закарпатській області; поступове зміщення акцентів з поняття регіональна і галузева екологічна криза в бік всепланетарної екологічної катастрофи; об'єктивні суперечності, що супроводжують весь процес взаємодії людського суспільства й природи; зростання ролі освіти у формуванні екологічної культури – все це зумовило вибір теми дисертаційного дослідження.

Об'єкт дослідження – соціально-екологічні проблеми Карпатського регіону України (на матеріалах Закарпатської області).

Предмет дослідження – особливості екологічної освіти і виховання учнів загальноосвітніх шкіл Закарпаття в сучасних умовах.

Мета дослідження – здійснити комплексний аналіз соціально-педагогічних особливостей екологічної освіти в школах Закарпаття в 70–90-х роках ХХ століття як однієї з регіонально важливих областей України. На основі аналізу існуючих глобальних і регіональних проблем розробити науково-методичні і соціально-педагогічні рекомендації щодо організації екологічної освіти в сучасній школі.

Гіпотеза дослідження – впровадження оптимальних педагогічних технологій до системи екологічної освіти дозволить підвищити ефективність засвоєння її змісту при зиконанні наступних умов:

– пізнавальний, виховний і розвиваючий аспекти екологічної освіти слід формувати на прикладах вивчення глобальних і регіональних екологічних проблем;

– екологічна освіченість досягається при системно-комплексному підході до її реалізації, що передбачає: діагностику досягнутого рівня; обґрунтоване планування; відповідне навчально-методичне і психолого-педагогічне забезпечення навчально-виховного процесу.

Завдання дослідження:

– дослідити визначальні тенденції взаємозв'язку людської діяльності і стану довкілля, розкрити діалектику науково-технічного прогресу, як домінанти впливу на людину і природу;

– висвітлити основні напрями, потенційні можливості і на цій основі розробити організаційну структуру і методичне забезпечення екологічної освіти у загальноосвітніх школах Закарпаття;

– розробити науково-методичні і соціально-педагогічні рекомендації щодо ефективної організації екологічного навчання і виховання в школах області.

Теоретичну основу дослідження становили соціально-педагогічні засади формування особистості в процесі вивчення законів і закономірностей розвитку суспільства та навколишнього світу; концептуальні положення Державної національної програми "Освіта" (Україна XXI століття), "Концепція національного виховання", педагогічні дослідження видатних українських мислителів і педагогів, здобутки вітчизняних і зарубіжних вчених в галузі етнопедагогіки.

Методи дослідження: системний аналіз та узагальнення науково-методичної та науково-дослідної літератури, узагальнення та систематизація наукових фактів; спостереження, анкетування, тестування, ретроспективний аналіз екологічної діяльності школярів.

Основні джерела дослідження: наукові, науково-методичні і педагогічні публікації, монографії і підручники з питань екології і екологічної освіти – 112 праць; матеріали наукових конференцій з екологічної проблематики – 11 конференцій; статистичні звіти Закарпатського облвиконкому і обласного управління охорони природи – за 70–90-і роки; газетні публікації – 108 матеріалів.

Дослідно-експериментальна робота проводилась у три етапи в 1992–1997 роках.

На першому етапі (1992–1993 рр.) досліджувався стан висвітлення проблеми екологічної освіти у спеціальній педагогічній та науковій літературі. Було сформульовано гіпотезу дослідження, конкретизовано його завдання, розроблено методику експериментальної роботи та проведено констатуючий експеримент.

На другому етапі (1992–1996 рр.) було проаналізовано і систематизовано глобальні і регіональні екологічні проблеми з точки зору існуючих навчальних програм предметів, які вивчаються в середній школі; проводився формуючий експеримент, на основі якого розроблялися науково-методичні і соціально-педагогічні рекомендації щодо організації екологічної освіти в сучасній школі.

На третьому етапі (1995–1997 рр.) узагальнювалися результати педагогічного експерименту, формулювались висновки дослідження, здійснювалося запровадження отриманих результатів у соціально-педагогічну практику.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає у:

- науково обгрунтованій класифікації існуючих глобальних і регіональних екологічних проблем;

- виявленні сукупності теоретичних знань та практичних умінь і навичок, необхідних для здійснення екологічної освіти як безперервного навчально-виховного процесу, що скерований на розвиток ціннісно-мотиваційної сфери особистості;

- розробці науково-методичних і соціально-педагогічних рекомендацій з питань організації екологічної освіти в школах Закарпаття.

Теоретичне значення виконаного дослідження полягає в тому, що одержані результати дозволяють:

- розширити розуміння проблеми екологічної освіти з позицій розробки педагогічної технології її організації і поглибити уявлення про формування екологічно освіченої та культурної особистості в навчально-виховному процесі;

- розкрити потенційні можливості і сформувані основні напрями розвитку екологічної освіти у школах Закарпаття.

Практична цінність дослідження визначається комплексним аналізом глобальних екологічних проблем сучасності і екологічного стану в Закарпатській області; запровадженням в освітянських закладах області науково-методичних і соціально-педагогічних рекомендацій, що дозволяють організувати цілісне засвоєння змісту екологічної освіти.

Вірогідність отриманих результатів дослідження забезпечена: науково-методологічним обгрунтуванням вихідних позицій дослідження, аналітичним підходом в оцінках екологічної ситуації, використанням статистичних методів обробки отриманих експериментальних даних і їх об'єктивним аналізом.

Апробація та впровадження результатів дослідження здійснювалися безпосередньо в школах області (ЗОШ № 4, 5, 8, м.Ужгород, № 4, 6, 13, м.Мукачево), у системі підвищення кваліфікації педагогічних кадрів (Закарпатський інститут методики навчання і виховання, підви-

щення кваліфікації педагогічних кадрів). Монографічна праця автора "Проблеми екологічного виховання в школі" (Ужгород, 1995. – 93 с.) використовується в школах області в якості навчально-методичного посібника.

Отримані автором наукові результати частинами доповідалися та обговорювалися на багатьох форумах:

I. Міжнародних науково-практичних конференціях (Київ, 1994, 1996; Чернівці, 1994, 1996; Рівне, 1995; Ужгород, 1997).

II. Всеукраїнських науково-практичних конференціях (Київ, 1993, 1994, 1995, 1996; Харків, 1995; Ужгород, 1996).

III. Регіональних науково-практичних конференціях (Ужгород, 1995, 1996, 1997; Мукачево, 1995; Яремча, 1996).

Основні результати дисертаційної роботи опубліковані в 15 наукових працях, список яких подано наприкінці автореферату.

На захист виносяться:

– класифікація глобальних і систематизація регіональних екологічних проблем;

– положення та висновки, що всебічно характеризують соціально-педагогічні особливості екологічної освіти в школах Закарпаття в останні десятиліття;

– науково-методичні та соціально-педагогічні рекомендації з питань організації екологічної освіти в загальноосвітніх школах Закарпатської області;

– обґрунтування доцільності організації екологічного навчання і виховання на основі вивчення глобальних і регіональних екологічних проблем.

Структура дисертації: дисертаційна робота складається із вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаної літератури та додатків, містить три малюнки і три таблиці.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено проблему, об'єкт і предмет дослідження, його мету, наукову новизну і практичне значення, сформульовані положення, що виносяться на захист.

У першому розділі – "Взаємовплив розвитку людського суспільства і загострення екологічної кризи" – здійснено ретроспективний аналіз впливу суспільства на навколишнє середовище.

На початку формування людського суспільства вплив природи на людину був значним. Людина цілком залежала від клімату, погоди, рослинного і тваринного світу. Її вплив на навколишнє середовище в цей період був непомітним і практично невідчутним для доквілля. У зв'язку з швидким ростом населення і бурхливим розвитком науково-технічного прогресу тиск на природу з боку людини поступово збільшувався. Безперервне зростання потужності, глибини і багатоплановості впливу на природне середовище з часом постає важливим об'єктивним законом взаємодії суспільства та природи.

Взаємовідносини суспільства з навколишнім середовищем особливо загострилися в другій половині ХХ століття, коли безперервне, інтенсивне і всеохоплююче втручання людини в природні процеси почало в значній мірі впливати на екологічну рівновагу. На сучасному етапі у сферу виробництва залучені практично всі види природних ресурсів суші й океану, розпочато освоєння космосу, людина заглибилася в земні надра на декілька кілометрів. Внаслідок цього виникли суперечності між рівнем життя, суспільним виробництвом і якістю навколишнього середовища. Ріст матеріального виробництва призводить до незворотнього руйнування і забруднення доквілля, що в кінцевому рахунку погіршує стан життя.

У дослідженні проведено класифікацію екологічних проблем, які відносяться до глобальних і визначають поняття всепланетарної екологічної кризи. До основних з них віднесено: нагромадження зброї (атомної, ядерної, хімічної, біологічної і психотропної); сировинний, енергетичний, продуктовий, водний і повітряний "голод"; утворення і утилізація відходів (побутових, сільськогосподарських, промислових та автотранспортної галузі); безперервне зростання середньорічної ефективної температури Землі; озоніві "вікна" атмосфери; соціально-ментальна забрудненість суспільства. Приводиться якісний і кількісний аналіз цих проблем і розглядається їх вплив на здоров'я людей і економічне становище суспільства.

Вивчення глобальних екологічних проблем сучасності, їхнього зв'язку із станом навколишнього середовища і здоров'я людей, можливостей впливу на цю ситуацію законодавчої бази й економічного розвитку дозволяють зробити наступний висновок. Реально вплинути на екологічну ситуацію, що склалася на планеті на зламі ХХ – початку ХХІ століть, можна, реформувавши весь процес навчання і виховання в існуючій системі освіти. Для того, щоб людство unikнуло страшних злиднів, невіправних катастроф на Землі, екологічне навчання і виховання необхідно здійснювати безперервно, упродовж всього активного життя людини. Екологічна освіта має стати складовою загальноосвітніх програм, формою суспільного впливу на свідомість і поведінку людей. Доквіллю

потрібне освічене і екологічно виховане суспільство, яке, взаємодіючи з природою, направляє основні зусилля на збереження і примноження її багатств.

У другому розділі дисертації – "Соціально-екологічні проблеми Закарпаття" – всебічно аналізується соціально-екологічна ситуація в Закарпатській області. Закарпаттю – складовій частині України, властиві всі соціальні, економічні і екологічні проблеми, характерні як для держави, так і для суспільства загалом.

Аналіз соціально-економічного стану в області містить висновки, що Закарпаттю притаманна низка специфічних особливостей, характеристик і параметрів, які виділяють область на загальному фоні держави. Область малоземельна, гориста, густозаселена; є недостатньо потужною в промисловому розумінні; в її межах не виробляється в достатній кількості зерна, м'яса, молока і м'ясомолочних виробів. Вона має велику кількість працездатного і незайнятого населення; характеризується надзвичайно великою кількістю пенсіонерів, багатодітних сімей, престарілих одиноких, інвалідів, які потребують захисту і соціальної допомоги від держави.

Закарпатська область багата на висококваліфіковані трудові ресурси, відновлювальні і невідновлювальні корисні копалини. З природних ресурсів край багатий на ліси, камінь, будівельні матеріали, поліметалічні руди, дорогоцінні і кольорові метали, мінеральні і термальні води; потенційно великі рекреаційні можливості Закарпаття.

Економічний розвиток Закарпаття тісно пов'язаний з інтенсивним освоєнням природно-сировинних ресурсів. Екстенсивне використання природних багатств, особливо у великих масштабах в останні десятиліття, призвело до їх швидкого зменшення і до утворення великої кількості відходів, що, в свою чергу, створило навантаження на повітряні, водні і земельні ресурси. В області за станом на початок 1997 року діяло біля 21,5 тисяч організацій, де працюють люди, у тім числі, майже 7,5 тисяч виробничих структур: 166 заводів, 152 колективних і майже 1150 фермерських господарств в селі, 160 спільних і біля 2,5 тис. малих підприємств, понад 2,1 тис. кооперативів. Підраховано: за рік виробничі структури, спалюючи органічне і неорганічне паливо, здійснюючи виробничі цикли, продукують і викидують в навколишнє середовище біля 131 тис. тонн твердих, мілкодисперсних і газоподібних шкідливих речовин. Значну долю в цій кількості складають різного роду газоподібні сполуки (біля 20 тис. тонн, 75 найменувань), більшість з яких – надзвичайно хімічноактивні, отруйні і являють загрозу для людини і довкілля. Крім того, виробничі колективи скидають у водоймища області біля 30 млн. тонн забрудненої води. Основні забруднювачі стічної води – кислоти, пестициди, феноли, жири,

сполуки металів, відходи гальванічного виробництва та інші хімічні сполуки. Виробничі структури упродовж року створюють на кожного середньостатистичного жителя біля 133 кг шкідливих речовин.

В сільському господарстві найбільшої шкоди довкіллю області завдають внесення мінеральних добрив в родючий ґрунт і використання отрутохімікатів. Спеціалісти (К.Ситник, В.Бровдій, В.Комендар) стверджують, що із внесених в ґрунт мінеральних добрив рослинами засвоюються тільки 40–45% від їх загальної кількості. Решта змивається водою, випаровується в атмосферу або залишається в ґрунті. Значна кількість рік, поточків і струмочків, гориста місцевість, часті дощі створюють оптимальні умови для швидкого утворення на основі залишків азотних і фосфатних сполук великої кількості нітратів і нітритів. Вміст останніх в продуктах харчування, вироблених в області, різко зростає з року в рік.

Значної шкоди природі Закарпаття наносить автомобільна галузь. Державний і приватний сектор обласного автопарку в 1997 році сягнув 262 тис. одиниць. Справний двигун внутрішнього згоряння автомобільного типу, спалюючи 100 кг чистого бензину, виділяє близько 2 кг шкідливих речовин, в тім числі: газоподібні – CO_2 , CO , NO_2 , NO , H_2S і т.д.; складні хімічні сполуки – альдегіди, сажу, бензопірен; важкі метали – свинець, вісмут тощо. За рік легковий автомобіль спалює біля 2,5 тонн бензину, вантажна автомашинна вантажопідйомністю 6–9 тонн – до 30 тонн, автобус типу "Ікарус" – до 50 тонн солярки і т.д. Загалом протягом року автомобілі на території області створюють різного роду шкідливих речовин майже в три рази більше ніж промислове виробництво.

Практично непоправної шкоди довкіллю Закарпаття завдають необроблена науково вирубка лісів, будівництво вздовж кордонів великої кількості констигнаційних складів і вантажно-розвантажувальних баз. Через область протягнуто цілу низку магістральних нафто-продуктопроводів. Їх загальна довжина – 340 кілометрів, з них 192 км прокладено в гірській місцевості, в десяти місцях вони перетинають ріки. Крім того, жителі області проживають в досить великих електромагнітних полях, які створюють чотири потужні електролінії, протягнуті зі сходу на захід через всю область; десятки електроліній місцевого значення; декілька електрифікованих потужних багатоколіїних залізничних станцій; півсотні радіолокаційних станцій і декілька десятків трансформаторних підстанцій різної потужності. Всі ці об'єкти створюють значні постійні і змінні за величиною електромагнітні поля, в яких більшість жителів області знаходиться безперервно.

У третьому розділі дисертації – "Соціально-педагогічні особливості екологічного виховання в школах Закарпаття" – мовиться про свідоме і бережливе ставлення до природи та її багатств, що повинно формуватися з дитинства, в умовах сім'ї та школи; воно можливе лише за умови формування загальної екологічної культури, засвоєння певних теоретичних і практичних знань. Ефективність екологічної освіти залежить перш за все від забезпечення продуманої комплексної системи у її здійсненні, від широкого ознайомлення учнів з усіма аспектами охорони природи: науково-пізнавальним, економічним, правовим, оздоровчо-гігієнічним і морально-етичним. Пізнавальний, виховний і розвиваючий аспекти екологічної освіти слід формувати на прикладах вивчення глобальних і детального аналізу регіональних екологічних проблем. Набагато складніше вдосконалювати систему екологічного виховання, яка, крім екологічних знань, включає широкий спектр найрізноманітніших людських якостей і характеристик, певний світогляд і світосприйняття, правові і соціальні принципи та норми.

З метою всебічного розвитку дитини, з врахуванням того, що формування особистості неможливе поза світом природи, екологічне виховання доцільно включати в плани навчально-виховної роботи дошкільних закладів. Важливо організувати навчання і виховання дітей дошкільного віку так, щоб через самостійні спостереження і відкриття, різноманітні взаємодії з природними об'єктами – вони оволодівали новими знаннями про довкілля і його роль в житті людини. Активне засвоєння дошкільними дітьми знань про природу свого краю виступає як основа у підготовці до наукового пізнання навколишнього світу у загальноосвітній школі.

Загальноосвітня школа покликана виховувати школярів у дусі любові до рідної природи, охорони навколишнього середовища, науково-обґрунтованого використання її багатств. У школах природоохоронна освіта учнів здійснюється в різних напрямках: на уроках, заняттях гуртків, під час проведення екскурсій, у процесі суспільно-корисної праці, під час проведення науково-дослідницької роботи тощо. Природоохоронну освіту слід розглядати, як багатопланову навчально-виховну роботу, яку доцільно реалізувати комплексно з участю вчителів початкових класів і вчителів предметників. З іншого боку, природоохоронна освіта має здійснюватися не тільки на уроках, а й в позаурочній роботі, в системі самонавчання і мати не лише прикладний, але й пізнавальний та дослідницький характер.

Екологічне навчання і виховання – це психолого-педагогічний процес, спрямований на формування у людини знань наукових основ природокористування, необхідних переконань і практичних навичок,

певної орієнтації й активної життєвої позиції в галузі охорони й примноження багатств довкілля. До завдань екологічної освіти та екологічного виховання відносимо:

- засвоєння наукових знань про взаємозв'язок природи, суспільства і людської діяльності;
- розуміння багатогранної цінності природи для суспільства в цілому і кожної людини – зокрема;
- оволодіння нормами правильної поведінки в природньому середовищі і розвиток потреби спілкування з природою;
- активізація діяльності по охороні й поліпшенню навколишнього середовища.

Першорядне значення екологічної освіти як безперервного навчально-виховного процесу окреслює такі принципи:

- безперервність, системність і систематичність, які забезпечують організаційні умови формування екологічної культури особистості, наступність між окремими ланками освіти;
- виховання розуміння цілісності навколишнього середовища, взаємозалежного зв'язку його компонентів, взаємозумовленість природних процесів;
- міждисциплінарний підхід до формування екологічної культури, що передбачає не механічне включення різнобічних знань екологічного спрямування у зміст різних предметів, а їхнє логічне підпорядкування основній меті екологічної освіти;
- висвітлення екологічних проблем на глобальному, національному і краєзнавчому рівнях, що передбачає ознайомлення із загальними і локальними проблемами навколишнього середовища, а також практичну участь у розв'язуванні місцевих екологічних проблем;
- спрямованість екологічного навчання на розвиток ціннісно-мотиваційної сфери особистості, гармонізацію зв'язків з навколишнім середовищем.

Екологічну освіту слід спрямовувати в річище високої духовності, загальнолюдських гуманістичних реалій, власне, на вдосконалення внутрішнього світу людини на засадах почуття людської гідності, виховання альтруїстичних якостей особистості. В школі систему екологічних знань необхідно розкривати при вивченні всіх навчальних предметів. Природничі науки створюють необхідну теоретичну базу для розвитку в учнів загальної цілісної картини світу, пояснюють єдність і різноманітність зв'язків між живою і неживою природою. Вивчаючи фізичні, хімічні, біологічні закони, явища і процеси, основи сучасного промислового і сільськогосподарського виробництва, учні отримують знання про

допустиме антропогенне навантаження на навколишнє середовище і про можливі допустимі зміни в ньому. Екологічні знання природничого циклу включають відомості про захист навколишнього середовища від забруднення промисловими і побутовими відходами.

На уроках гуманітарного циклу екологічний підхід органічно включає розкриття ідеї про роль природи в розвитку особистості, її духовному збагаченні, морально-естетичному вихованні. Становлення екологічно вихованої людини в умовах педагогічного процесу відбувається тільки при поєднанні наукових знань про природні і соціальні фактори середовища з чутливим її сприйняттям, яке органічно пробуджує естетичні переживання і спонукає бажання внести практичний вклад в її покращення.

Міжпредметні зв'язки при вивченні природоохоронного матеріалу реалізуються різними шляхами і здійснюються при цьому декілька функцій. Головним чинником при цьому слід вважати розширення і поглиблення знань з кожного предмету, більш повніше їх осмислення, здійснення основних виховних завдань. На інтегративній основі, в процесі реалізації екологічної освіти, учителі всіх предметів мають можливість значно розширити знання учнів в галузі охорони здоров'я, сировинної і енергетичної проблеми, продовольчого забезпечення, освоєння космосу, світового океану, розвитку науково-технічного прогресу. На рівні загальної позиції інтегрований підхід до природоохоронного виховання дозволяє:

- координувати зусилля всіх учителів школи для реалізації оптимальних умов при проведенні природоохоронної освіти;
- забезпечити глибоке осмислення глобальних і регіональних екологічних проблем сучасності;
- сприяти формуванню в учнів знань про цілісну наукову картину світу, взаємозв'язки і суперечності між розвитком природи і суспільства;
- використати потенційні виховні можливості екологічної освіти для формування світогляду, естетичного і фізичного виховання учнів;
- формувати бажання у учнів до науково-дослідної роботи в галузі охорони, збереження і примноження багатств довкілля;
- формувати екологічну культуру особистості, а також суспільства загалом.

У четвертому розділі – "Науково-методичні і практичні рекомендації до процесу екологічного навчання і виховання учнів" – приведені рекомендації щодо практичного запровадження та організації еколого-виховної роботи в загальноосвітній школі, а також в системі позашкільної освіти. Стверджується, що екологічну освіту слід організувати так, щоб

вона формувала конструктивний підхід до природи, як у філософському, так і у прагматичному розумінні. Із суспільного погляду, основною метою екологічного навчання і виховання слід вважати процес формування всебічно розвиненої особистості, для якої внутрішньою потребою є науково обгрунтоване і раціональне відношення до матеріального світу, а зовнішнім проявом – реальні дії щодо збереження і примноження його багатств. В плані реалізації принципів екологічного навчання і виховання доцільно говорити про започаткування нової парадигми, що вимагає нового осмислення суспільного буття. У світлі цієї концепції поглядів людська діяльність, власне, завдяки задоволенню суспільних потреб, мусить бути підпорядкована природоохоронним параметрам і потребам сучасного цивілізованого розвитку.

Економічний зміст екологічної освіти і екологізованого виробництва направлений на орієнтацію людської діяльності на задоволення істинних, суспільних потреб людини. Це вимагає оцінки виробничої діяльності через її наслідки: вплив на довкілля, сировинні і енергетичні витрати, вартісні оцінки, медико-біологічні аспекти тощо. Освітянам необхідно орієнтувати свідомість кожного громадянина в бік екоінвестицій, які доцільно трактувати на рівні обов'язкових народногосподарських витрат. Вирішення природоохоронних проблем потребує новаторського мислення, нового екологічного світогляду, а також певного активу знань у всіх вікових і професійних групах населення. Для цього необхідно виробити та запровадити в життя цивілізовані норми екологічної свідомості, орієнтувати весь навчально-виховний процес на інтеграцію загальної і екологічної освіти.

Цей розділ містить результати дослідження ефективності еколого-виховної роботи. В ході проведення констатуючої частини дослідження ми дійшли слідуючих висновків: учні сьомих класів не обізнані з основними екологічними проблемами сучасності, не володіють елементами екологічної культури, не відчують потребу в екологічній освіті, самовдосконаленні.

Розв'язання завдань формуючого експерименту, який проводився на протязі п'яти років, забезпечувалося такими напрямками роботи:

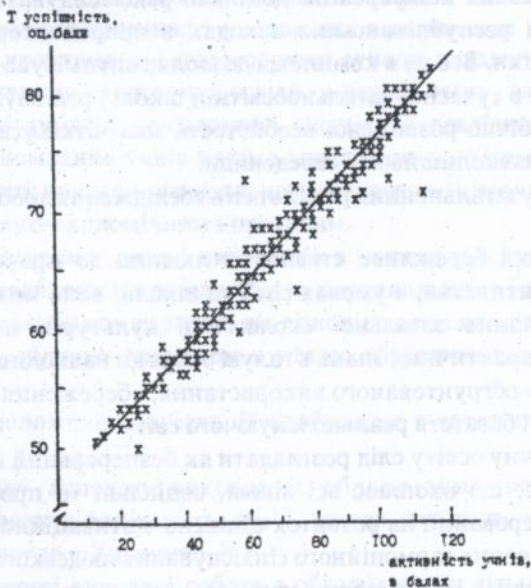
- шкільні програми з природничих предметів розширено і доповнено матеріалами, які враховують соціально-екологічні особливості регіону;
- для учнів експериментальних класів розроблено і запроваджено систему інтегрованих уроків з хімії, фізики, біології, географії, історії;
- формування готовності до екологічного навчання і самовдосконалення відбувалося в процесі залучення учнів до природоохоронної роботи, яка планувалася з врахуванням вікових та індивідуальних особливостей школярів;

— організація і координація творчої діяльності учнів на уроках, під час розв'язання нестандартних задач, при виконанні краєзнавчої та природоохоронної роботи.

Діагностика досягнутого рівня екологічної освіченості була проведена в шести експериментальних і двох контрольних XI-х класах (педагогічні зрізи знань, письмові опитування тощо).

Порівняльний аналіз результатів дослідження свідчить, що в учнів експериментальних класів сформовані основи екологічної освіченості і культури, уміння і навички логічно мислити, аналізувати і прогнозувати екологічну ситуацію. Учні контрольних класів володіють тільки зародками екологічної культури. Тобто екологічна освіченість досягається тільки при систематичній, планомірній еколого-виховній роботі під час вивчення всіх шкільних предметів.

Для з'ясування залежності рівня екологічної освіченості від активності учнів у всіх планових міроприємствах був обчислений коефіцієнт кореляції Пірсона (φ_{xy}). За результатами формуючого експерименту побудована діаграма розсіювання (див. малюнок). Значення $\varphi_{xy} \sim 0,85$, а також вигляд діаграми розсіювання свідчать про наявність сильного прямого зв'язку між вказаними ознаками, що підтверджує правильність гіпотези дослідження.

Залежність тестової успішності від активності учнів

Комплекс еколого-виховних заходів в школі має забезпечувати цілісність системи природоохоронної роботи, її науково-обґрунтовану структуру, зміст, організаційні рівні, наявність виконавців, умови роботи, завдання, методи і методологію. В комплексній програмі природоохоронної шкільної діяльності, яка складається із теоретичної, практичної і експериментальної частин, доречно передбачати такі організаційні рівні реалізації: уроки з усіх предметів, години класних керівників, позаурочну і домашню роботу, організаційно-діяльні рівні.

Формуючий експеримент підтверджує, що природоохоронну роботу доцільно проводити на всіх рівнях організації навчально-виховного процесу, з усіх предметів, базуючись на принципах зв'язку теорії з практикою, науковості, міжпредметності та індивідуального підходу. Для розвитку природо-пізнавальних інтересів учнів доцільно використати такі методичні прийоми: різноманітні за тематикою спостереження, конкретні наукові дослідження, комплексні на міжпредметній основі екскурсії, дискусійне обговорення окремих тем, оформлення матеріалів у вигляді кінофотоматеріалів, рефератів, наукових робіт, повідомлень у періодичній пресі. Отримані результати доречно обговорювати на відповідних класних і шкільних наукових конференціях. Кращі доповіді переможців шкільних наукових конференцій доцільно рекомендувати для участі в регіональних і республіканських заходах з природоохоронної і педагогічної тематики. Все це в комплексі дозволяє оптимізувати процес екологічної освіти в сучасній загальноосвітній школі і реалізувати програму виховання всебічно розвиненої особистості, яка чітко усвідомлює свою роль і місце в навколишньому середовищі.

На основі узагальнення результатів дослідження зроблено наступні висновки:

1. Свідоме і бережливе ставлення людини до природи необхідно формувати з дитинства, в умовах сім'ї та школи; воно можливе лише за умови формування загальної екологічної культури, нагромадження теоретичних і практичних знань в галузі охорони навколишнього середовища, науково-обґрунтованого використання, збереження і примноження потенціалу і багатств реально існуючого світу.

2. Екологічну освіту слід розглядати як безперервний навчально-виховний процес, що охоплює всі вікові, соціальні та професійні групи населення і скерований на розвиток ціннісно-мотиваційної сфери особистості, забезпечення гармонійного співіснування людського суспільства з природою в умовах інтенсивного науково-технічного прогресу і надзвичайно урбанізованого способу життя.

3. Розроблені соціально-педагогічні основи екологічного навчання і виховання в сучасній загальноосвітній школі базуються на таких принципах:

- безперервність екологічного навчання і виховання;
- розуміння цілісності навколишнього середовища, взаємовпливу і взаємозалежності розвитку його окремих складових;
- політехнічний підхід до формування екологічної освіченості і культури;
- взаємозалежність і взаємовплив глобальних і регіональних екологічних проблем;
- спрямованість процесу на розвиток ціннісно-мотиваційної сфери особистості.

4. Важливих результатів у процесі екологічної освіти можна досягти лише за умови комплексного підходу до її реалізації, що передбачає: обґрунтоване планування такої роботи в освітянських закладах; її науково-методичне і соціально-педагогічне забезпечення; сучасну матеріально-технічну базу; професійне кадрове забезпечення освітянських закладів; їх взаємодія з вищими навчальними і науковими закладами.

5. Кращих результатів у розвитку пізнавального, виховного і розвиваючого аспектів екологічної освіти можна досягти, вивчаючи глобальні екологічні проблеми сучасності в поєднанні з існуючими регіональними екологічними проблемами і застосовуючи сучасні педагогічні технології.

6. Ефективність екологічної освіти, в першу чергу, залежить від забезпечення продуманої комплексної системи її реалізації, від обґрунтованого ознайомлення учнів з усіма основними аспектами природоохоронної діяльності: науково-пізнавальним, оздоровчо-гігієнічним, морально-етичним, еколого-економічним і правовим.

7. Екологічне навчання і виховання в контексті існуючих еколого-економічних проблем слід розглядати на вертикальному і горизонтальному рівнях, як засоби для передачі від покоління до покоління суспільних цінностей, вироблених людством з метою збереження довкілля в ім'я людини.

Основні положення дисертації відображені в таких публікаціях автора:

1. Головні аспекти виховання обдарованих особистостей в школі // Талановита особистість: сім'я, школа, держава. – К., 1994. – С. 116–118 (співавтор – Химинець В.В.).

2. Особливості виховної роботи з обдарованими дітьми // 3 проблем роботи середніх загальних навчально-виховних закладів нового типу. – К., 1994. – С. 19–22 (співавтор – Химинець В.В.).

3. Проблеми екологічного виховання в школі. – Ужгород, 1995. – 93 с. (співавтор – Химинець В.В.).

4. Урбанізація життя і проблеми довкілля в Закарпатті//Зелені Карпати. – Ужгород, 1995. – № 3–4, С. 43–48 (співавтор – Химинець В.В.).

5. Психолого-педагогічні основи екологічного виховання молоді в навчальних закладах Закарпаття//Біля витоків народної освіти краю. – Ужгород, 1995. – С. 24–26 (співавтор – Химинець В.В.).

6. Глобальні екологічні проблеми сучасності і їх вплив на навколишнє середовище Карпатського регіону//Екологічні передумови розвитку рекреації на Гуцульщині. – Яремча, 1996. – С. 90–92.

7. Психолого-педагогічні аспекти екологічного виховання в системі безперервної освіти//Система неперервної освіти: здобутки, пошуки, проблеми. – Чернівці, 1996, т.4. – С. 36–42 (співавтор – Химинець В.В.).

8. Психолого-педагогічні основи екологічного виховання молоді//Післядипломна освіта керівних і педагогічних кадрів: проблеми розвитку. – К., 1996. – С. 108–109 (співавтор – Химинець В.В.).

9. Психолого-педагогічні особливості виховання учнівської молоді на уроках природничого циклу//Проблеми післядипломної освіти. – Ужгород, 1996. – С. 137–140 (співавтор – Химинець В.В.).

10. Роль екологічного виховання в процесі становлення молоді особистості//Проблеми післядипломної освіти. – Ужгород, 1996. – С. 146–149.

11. Психолого-педагогічні аспекти екологічного виховання в сучасних умовах//Обрії, 1997. – № 1. – С. 47–51 (співавтори – Химинець В.В., Талапканич М.І.).

12. Стан економіки, екології, духовності та здоров'я: питання взаємовпливу//Економіка Закарпаття сьогодні і завтра: шляхи виходу з кризи. – Ужгород, 1997. – С. 275–278 (співавтор – Зимомря М.І.).

13. Удосконалення форм і методів екологічного навчання і виховання в системі післядипломної освіти//Післядипломна освіта педагогічних кадрів: проблеми розвитку. – К., 1997. – С. 63–65.

14. Взаємовплив стану екології і здоров'я людей в Закарпатті//Охорона довкілля: сучасні дослідження в екології і мікробіології. – Ужгород, 1997. – т.1, С. 402–404.

15. Психолого-педагогічні основи екологічного виховання молоді в навчальних закладах Закарпаття//Початкова школа, 1997 (у друці).

Химинец А.В. Социально-педагогические особенности экологического образования в школах Закарпатья.

Диссертация в виде рукописи на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальностям 13.00.01 – теория и история педагогики и 13.00.05 – социальная педагогика. Киевский университет имени Тараса Шевченко. – Киев, 1997.

Диссертация посвящена исследованию проблем экологического обучения и воспитания молодежи в школах Закарпатской области. Рассмотрены и классифицированы глобальные экологические проблемы современности и особенности экологического образования в Закарпатской области.

Научная новизна и практическая значимость диссертации состоит в разработке научно-методических и социально-педагогических рекомендаций по организации экологического образования в общеобразовательных школах.

Khiminets O.V. Social and pedagogical peculiarity of ecological education at the schools of Transcarpathia.

The dissertation in the manuscript variant for receiving the Academic Degree – Candidate of Pedagogical Science. Specialization 13.00.01 – theory and history of pedagogics and 13.00.05 – social pedagogics. Taras Shevchenko Kiev University. – Kiev. – 1997.

The dissertation contains investigation problems of youth ecological education and upbringing at the schools of Transcarpathia. Global ecological problems of the present and peculiarities of ecological education in Transcarpathian region district were been considered and classified.

Scientific novelty and practical significance of the dissertation lies in the elaboration of the scientific-methodical and social-pedagogical recommendations about organization of ecological education at general schools.

Ключові слова: екологічна освіта, психолого-педагогічний процес, екологічна криза, морально-екологічні якості особистості, суспільство і довкілля.

АВ 38.417
АВ 38.417

Підписано до друку 01.09.97 р.
Формат 60х90/16. Друк. арх. 1,0.
Тираж 100. Замовлення 2882.

Відкрите акціонерне товариство "Патент"
294013, м. Ужгород, вул. Гагаріна, 101